

ТӨЛБӨР АВАГЧИЙН ЭРХИЙГ ХАНГАХ ЭРХ ЗҮЙН ҮНДЭСЛЭЛ, ЭРХИЙН ХЭРЭГЖИЛТ

С.БУЯНЗАЯА

ХСИС-ийн ШШГС-ийн багш, хууль
зүйн ухааны докторант

Төлбөр авагч гэж хуульд заасан эрх, эрх чөлөө, хуулиар хамгаалагдсан ашиг сонирхол нь зөрчигдсөн гэж үзэж түүнийг сэргээх, хамгаалахаар гүйцэтгэх баримт бичигт заасан иргэн, хуулийн этгээдийг хэлнэ.

Төлбөр авагчийн эрхийг хангах нь зөвхөн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, хуулийн байгууллагуудад ноогдсон үүрэгт ажлаа хийснээр дуусахгүй бөгөөд олон улсын болон төрийн бус байгууллагуудын дэмжлэг тусалцаатайгаар хийгдэх, эрх зүй, эдийн засаг, ниймийн цогц асуудал юм. Хохирогчийн талаарх онол, тодорхойлолтыг гаргах, түүнд үндэслэн судалгаа шинжилгээ хийх, цаашид хохирлыг арилгах, эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох асуудал зэрэгт дэлхий нийтээрээ анхаарал хандуулан ажиллаж байна. Гадаадын зарим улс орнуудад хохирогч судлах асуудлыг шинжлэх ухааны хэмжээнд хүртэл өргөжүүлэн судлаж байна.

Хэдийгээр хохирогчдод учруулсан мөнгөн болон биет эд хөрөнгийн хохирлыг нөхөн барагдуулж байгаа боловч тэдний бие махбодь, сэтгэл санааны хохирлыг нөхөн барагдуулах асуудал нь хязгаарлагдмал ойлголт юм. Учир нь эдгээр хохирол нь тодорхой үнэлэмж байхгүй, үнэлгээг гаргах боломжгүй байдагтай холбоотой юм.

Төлбөр авагч буюу хохирогчийн эрхийг хангах, зөрчигдсөн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах талаар Үндсэн хууль, Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, Иргэний хууль болон эдгээртэй нийцүүлэн гаргасан хууль тогтоомжийн бусад актад хохирогчийн эрх зүйн байдлыг тодорхойлсон байдаг. Эрх, эрх чөлөө нь

зөрчигдсөн этгээдийн хохирлыг нөхөн төлүүлэх, зөрчигдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх талаар Нэгдсэн Үндэсний Байгууллагаас тусгайлсан тунхаглал, зарчим, удирдамж гаргасан нь эдүгээ олон улсад мөрдөгддөг үндсэн стандарт, хэм хэмжээ болж байна.

Төлбөр авагч нь ямар ч байдлаар хохирсон байж болох бөгөөд тухайлбал гэмт хэрэг, захиргааны хууль бус ажиллагаа, хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын шатанд, хүчирхийллийн улмаас хохирсон зэрэг олон шалтгаан нөхцлүүдийг дурдаж болно. Нөлөөлөл нь хоорондоо харилцан адилгүй боловч учруулж буй хор уршиг, хохирол заавал байдаг. Төлбөр авагч нь стресст орох, цочирдох, айдаст автах, өөртөө итгэх итгэлээ алдах, өөрөөсөө ичих, өөрийгөө буруутгах, гэр бүлийн гишүүдийнхээ өмнө буруутан болох, нэр хүнд нь гутаагдах, орчиндоо аж төрөх боломжгүй болох цаашлаад амиа хорлох явдалд хүрч байна.

Манай улсад төлбөр авагч, хохирогчдод сэтгэл зүйн зөвлөгөө өгөх, тэдэнд дэмжлэг үзүүлэх, төлбөр авагчийн эрхийг хамгаалах, тэдний нууцыг хадгалах зэрэгт хандсан үйл ажиллагаа байдаггүй нь учир дутагдалтай юм.

Хохирогчийн эрхийг олон улсын гэрээ, конвенц, тунхаглал, зарчмуудаар баталгаажуулсан гол асуудал бол хохирлоо нөхөн төлүүлэх эрх юм. Хохирлоо нөхөн төлүүлэх эрх нь төлбөр авагч бүр зөрчигдсөн эрхээ сэргээлгэх тэгш, үр дүнтэй боломж эдлэх, хохирлоо хурдан шуурхай, бүрэн, зохистой барагдуулах бололцоогоор хангагдана гэсэн ойлголт юм. Төлбөр авагчдад хууль зүйн болон сэтгэл зүйн туслалцаа дэмжлэг үзүүлэх асуудал нь төлбөр авагчийн эрх хангагдахад гол хүчин зүйл болно.

Монгол Улсын Үндсэн хуулиар иргэнд олгосон "... бусдын хууль бусаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх ... эрх"-ийг баталгаатай эдлүүлэх, төлбөр авагчийн эрхийн хэрэгжилтийг хангаж буй эрх зүйн зохицуулалтыг авч үзье. Үүнд:

1. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 22 дугаар зүйлд: Төлбөр авагч шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа явагдах үед байлцах, холбогдох тэмдэглэл, бусад баримт бичигтэй танилцах, тэдгээрийн хуулбарыг авах, нэмэлт баримт бичиг гарган өгөх, амаар болон бичгээр тайлбар гаргах, шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны явцад гүйцэтгэгчийг татгалзан гаргах эрхтэй

2. Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуульд Монгол Улсын хууль, Монгол Улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээнд заасан хүний эрх, эрх чөлөө, хууль ёсны ашиг сонирхлоо зөрчигдсөн гэж үзэж байгаа этгээд уг эрхээ хамгаалуулахаар энэ хуульд заасан журмын дагуу шүүхэд нэхэмжлэл, хүсэлт, гомдол гаргах хэлбэрээр мэдүүлэх эрхтэй

3. Эрүүгийн байцаан шийтгэх тухай хуулийн 106 дугаар зүйлд: Байцаан шийтгэх ажиллагааны оролцогч, түүнчлэн уг ажиллагааны улмаас хууль ёсны эрх, ашиг сонирхол нь зөрчигдсөн бол иргэн, хуулийн этгээд нь хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн үйл ажиллагаанд хуульд заасны дагуу гомдол гаргах эрхтэй гэжээ.

Төлбөр авагч нь өөрийн эрхийг эдэлж хуульд заасны дагуу төлбөр төлөгчийн үл хөдлөх эд хөрөнгийг эзэмших, ашиглах эрхтэй байдаг. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 52 дугаар зүйлд тусгайлан хуульчилсан байна.

- Төлбөр төлөгчийн хүсэлтийг үндэслэн шийдвэр гүйцэтгэгч төлбөрийг төлж дуусах хүртэл хугацаагаар уг үл хөдлөх эд хөрөнгийг эзэмших, ашиглах эрхийг төлбөр авагчийн удирдлагад албадан шилжүүлэхээр шийдвэрлэж болно

- Үл хөдлөх эд хөрөнгийг төлбөр авагчийн удирдлагад албадан шилжүүлсэнээр тухайн эд хөрөнгөөс олох орлого нь түүнийг эзэмших, ашиглахтай холбогдсон зардлаас их байх тохиолдолд шийдвэр гүйцэтгэгч төлбөр авагчийн удирдлагад албадан шилжүүлэх шийдвэрийг гаргана

- Шийдвэр гүйцэтгэгч нь төлбөр авагчийн удирдлагад албадан шилжүүлэх шийдвэрийг гаргахын өмнө үл хөдлөх эд хөрөнгийг төлбөр авагчийн удирдлагад албадан шилжүүлсэнээр эрх, ашиг сонирхол нь хөндөгдөж болох этгээдүүд болон үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэлийн газарт бүртгэгдсэн бүх этгээдэд мэдэгдэж саналыг нь авна

- Төлбөр авагчийн удирдлагад албадан шилжүүлсэн барилга буюу түүний тодорхой хэсэгт төлбөр төлөгч өөрөө оршин суудаг бол орон сууц ашигласны хөлсийг тухайн үеийн ханшаар төлбөр авагчид төлөх үүрэгтэй

- Төлбөр авагч тухайн үл хөдлөх эд хөрөнгийг эзэмшиж, ашигласнаас бий болох үр шимийг авч, үл хөдлөх эд хөрөнгөтэй холбогдон гарах бүх зардлыг төлнө

- Шийдвэр гүйцэтгэгч төлбөр авагчийн шаардлагыг бүрэн хангасан, эсхүл үл хөдлөх эд хөрөнгийг төлбөр авагчийн удирдлагад албадан шилжүүлсэнээр төлбөрийн шаардлагыг хангах боломжгүй болох нь илт болсон бол төлбөр авагчийн удирдлагад шилжүүлэх тухай шийдвэрээ хүчингүй болгоно гэж заасан юм.

Төлбөр авагчийн эрхийг хангах, хохирлыг барагдуулахад шууд хамааралтай хүчин зүйл бол:

1. Төлбөр авагчийн эрх ашгийг хамгаалахад туслах өмгөөлөгч, түүнийг хөлслөх санхүүгийн нөхцөл боломж

2. Төлбөр төлөгч этгээдийн төлбөрийн чадвар, хохирлоо бүрэн барагдуулах хүсэл эрмэлзэл

3. Тухайн хэрэгт шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа явуулж буй хуулийн ажилтны хандлага нар болно.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг дуусгавар болох үндэслэлүүдийг тусгасан байдаг ба үүний дотор “Төлбөр төлөгч иргэн, эсхүл төлбөр авагч иргэн нас барсан гэж зарлагдсан буюу төлбөр төлөгч хуулийн этгээд татан буугдсан, өөрчлөн байгуулагдсан үед тэдгээрийн эрх, үүрэг эрх залгамжлагчид шилжээгүй”, “Төлбөр төлөгч хуулийн этгээд дампуурлын хэрэг үүсгэж явуулсан татан буулгах ажиллагаа дуусгавар болоход эд хөрөнгө төлбөр төлөхөд хүрэлцэхгүй байгаа нь шүүхээр тогтоогдсон” гэсэн заалт байдаг. Энэ заалтын хүрээнд эдгээр дурдсан тохиолдол бий болсон бол төлбөр авагчийн шаардлага хангагдахгүй гэсэн үг юм.

ДҮГНЭЛТ, САНАЛ

Төлбөр авагчийн шаардлага нь аливаа шалтгаанаас болж хангагдахгүй тохиолдолд төлбөр авагчийн хууль ёсны эрх, ашиг сонихрлыг хэрхэх талаар хуульчилсан заалт байхгүй байгаа нь учир дутагдалтай байна. Манай орны хувьд хуульчлагдсан байдал нь зөвхөн түүнд хохирол учирсан нь тогтоогдож шүүхээс хүчин төгөлдөр шийдвэр гарсанаар төлбөр авагчид учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх асуудал яригддаг. Бусад эзэн холбогдогч нь тогтоогдоогүй эсвэл хууль эрх зүйн мэдлэг дутуугаас болж тухайн

хэргийг гэрчлэх баримт нотолгоо байдаггүйн улмаас хохирогч буюу төлбөр авагчаар тогтоогдоогүй олон иргэд, аж ахуйн нэгж хохирч эрх, эрх чөлөөгөө сэргээлгэж чадахгүй үлдэж байна.

Хохирлоо нөхөн төлүүлэх эрх хангагдах нэг чухал нөхцөл бол хохирлоо хурдан бөгөөд шуурхай, бүрэн барагдуулах бололцоотой байх явдал билээ. Хохирогчийн хохирлыг ямар хугацаанд барагдуулах эсэхийг хуулиар тодорхойлсон зүйл заалт байхгүй. Манай улсын хууль тогтоомжийн зохицуулалтаас харахад шүүхээр хэрэг хянан шийдвэрлэхэд хэргийн шинж байдал, шүүхийн шийдвэрийг давж заалдах, хянуулах эсэхээс хамаарч, шүүхийн эцсийн шийдвэр гарах хугацаа нь 2 сар 7 хоногоос 35 сар хүртэлх хугацаа шаардлагатай байна. Хохирлоо нөхөн төлүүлэх тухай шүүхийн шийдвэр гараад төлбөр авагчаар тогтоогдсон хэдий боловч энэ шийдвэр нь бодитой, бүрэн биелэгдэх хүртэл хичнээн хугацаа өнгөрөх нь тодорхойгүй асуудал юм.

Төлбөр авагчийн эрхийг хангах, хохирлыг нөхөн барагдуулах асуудлыг эдийн засаг, эрх зүйн орчин, хууль тогтоомжийн сурталчилгаа зэрэг нийгмийн бүхий л чиглэлээр төрийн цогц бодлогыг олон улсын туршлагыг судлан өөрийн орны нөхцөлд тохируулан боловсруулж хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Төлбөрийн чадваргүй төлбөр төлөгчийн учруулсан хохирлыг төлбөр авагчид нөхөн олгох, хохирол барагдуулалтын хариуцлагыг төр хариуцдаг байх, үүний тулд төлбөр төлөгчдийг ажлын байраар хангаж цалин, хөдөлмөрийн хөлсийг хохиролд нь тооцон олгодог байх зэрэг хариуцлагын тогтолцоонд шилжих нь зүйтэй.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны явцад шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль зөрчсөн төлбөр төлөгч нарт хүлээлгэх хариуцлагыг нэмэгдүүлэх, чангатгах шаардлагатай. Учир нь шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанаас санаатайгаар зайлсхийх, хууль зөрчих, шийдвэр гүйцэтгэгчийн тавьсан шаардлагыг биелүүлэхгүй байгаа нь шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг цаг хугацааны хувьд алдагдуулж төлбөр төлөгдөхгүй байх үндэслэл болж төлбөр авагчийн эрх хангагдаж чадахгүй байдалд хүрч байна.